

A gömör-tornai karszt emberi telepei.

(1 térképpel)

Karsztvidéken a víz hiánya és ritka volta szabja meg a települések térbeli elhelyezkedését. Termőföld legalább e felföldi karsztban bőven akad, letelepedésre alkalmas hely is elég van. Talaj és térszin alig vet gátat a benépesülés elé, a lakóhely megválogatására csupán a felfakadó vizek kényszerítenek.

A gömör-tornai karszt a Gömör-szepesi Ércshegységnek támaszkodik neki és délfelé a sajómenti hátságot szegélyezi. A hegység felé magasra (800—900 m.) emelkedik, de a még magasabbra (1200 m.) hágó lejtőkbe belesimul; a jóval alacsonyabb (300 m.) hátság felé fokozatosan ereszkedik alá (400—500 m.), de meredek peremmel hirtelen véget ér. A karsztperem a hátság teteje fölé 100—200 m.-nyire magasodik, a karsztalji völgyekre azonban 200—400 m.-ből tekint alá. — Ennek a kimagasodó karsztperemnek a Sajó-Bódva közén ma már sztratégiai jelentőséget ad a tetején vezető cseh határ.

Nagyjában a fenti magassági és lejtési viszonyok szabják meg karsztunk vízrajzát is. De csak nagy vonásaiban, mert részleteiben már a karszt tagozottsága viszi a döntő szerepet. — Délnek futnak a nagy folyóvizek: a Kis-Sajó, a Csetnek, a Sajó még a Közép-Bódva. A középszerűek (Csermosnya, Jósva, Torna-víz, Ménes-patak, Felső-Bódva) az előbbiekre merőlegesen irányulnak, míg a kisebbek újra a nagy vizek állásához igazodnak, de folyásuk már kétféle irányul.

A vízfolyások vonalai jelzik az egyes karsztdarabok (fennsíkok, bércek) elhelyezkedését is. A vízerek révén szinte könnyebb karsztunkban eligazodni, mint a geológiai szerkezet alapján.

Az egyes karsztdarabok, megannyi külön karszt, a következők: a Kis Sajó-Csetnek közén a *Könyárt*, a Csetnek-Sajó közén a (pelsőci) *Nagyhegy*, a Sajó balján a hatalmas törzsű (szilicei) *Fennsík*. Ennek aztán két nyúlványa van: a tornai *Felsőhegy* (a barkaiak *Alsóhegy-e*) és az *Alsóhegy* (v. *Hosszúhegy* v. *Tornai derék*). A fennsíkhöz csatlakozik délkeleten a *Galyaság*, délen a Föld és Ember: II.

Cselén erdő, a Felsőhegyhez meg a barkai *Felsőhegy*, ehhez az *Áji fennsík* (Kiserdő), ehhez meg a somodi *Felső-erdő* (Jászói fennsík.)

Összefoglaló neve az egész karsztnak — nincs. Az „abauj-torna gömőri-“ „pelsőci-“, „magyar-“, „tót-“ karszt stb., mind csak tudakos név. Az a címben használt elnevezés is, de mert a vidék csak a régi Torna megye területére nyúlik, az Abauj nevet elhagytam belőle.

A vízerek határolta karsztok közén bukkan napvilágra a fennsíkok és bércek felszínén elvesző víz. Ez a legjelentősebb természeti jelenség ehelyt. E földalatti *vizfolyások* miatt karszt a a gömör-tornai karszt is.

A karsztok felszínén alig van vagy egyáltalán nincs víz. Nemcsak a magas és kiterjedt fennsíkok ilyenek, hanem még a kisebbek is, sőt a már tagolt, de főben egybeforrott bérc-csoportok is gyérvízűek. A vízszükét a karszt *mélysége* szabja meg. (Ez alatt nem a t. sz. f. magasság, még csak a viszonylagos magasság sem értendő, hanem az a térköz, ami a *mészkö* teteje és alja, ill. a karszt *felszíne* és *feneke között* van).

A Fennsík kellős közepe igen *sekély karszt*. Hozzávetőleg alig 50 m; míg *körülötte mély* (200 m) karszt terül el. A legnagyobb területű mély karszt a Fennsík ész. felében van, a legmélyebb nagy karszt a Nagyhegy-ben.

A Nagyhegy karsztjának mélysége széltemben és hosszában s meghaladja a 400 m-t, sőt helyenkint az 500 m-t is. Ez a mély karszt nyúlik át a fennsíki *Kis- és lólészi-hegybe* is, de keletnek egyre inkább sekélyül (100 m).

Utána (Alsó-, Felsőhegy) újra mélyebb (300) lesz, sőt a Felsőhegyben az 500, sőt k. felében, ha kis területen is, a 600 m-t is eléri. — A karszt zömét szegélyező kicsi karsztokban a mélység már kisebb. Akár a magasra nyúló északiakat, akár pedig a lealacsonyodó délieket nézzük. A barkai Felsőhegy karsztja alig 200 m. mély, az Áji-fennsíknak a Felsőhegy folytatásába eső része ugyan mély (400), de ész. fele már csak 200—300 m. — A Felsőerdő fele tekintélyes (500 m), de ész. fele és k. széle már csak 300 ill. 200—100 m. mély. — A Kónyárt karsztja ny. felé erősen *lejt*, úgy hogy a csetnekvölgyi 300-as mélysége a Kis-Sajó felé — *kiékelődik*. — A Galyaság sekély karsztja többhelyt feldarabolódik. — A fennsík d. felét pedig ugyancsak völgyek szedelik, de 200—300 m-es karsztja nagyjában még tömör. — A gömör-

tornai karszthoz kell számítanunk még a Cselénerdő rejtett karsztját is. Tetejét ugyan vastag kavicslepel borítja, de ezalatt a karszt mészköve lappang. Rejtett karsztja alacsony (300—350 m.) mélysége pedig 100—150 m.

Egybevetve a karszt mélységeinek elhelyezkedését a telepek elhelyezkedésével, az összefüggés (l. a térképet) legott elénk tárul. Telepeket csak ott találunk, ahol a *karszt feneke* bukkan napvilágra, vagy ahol a *karszt sekély*.

A fennsík két községének *Szillicének* és *Szádvárborzának* (Borzova) fekvése — csupán a helyrajz nyomán keressük okát — érthetetlen. De ha tudjuk, hogy a karszt éppen e két helység körül sekély, sőt egyes foltokban a fenék „ablakok” módjára felszínre is bukkan, legott megértjük elhelyezkedésüket. A két község éppen a fennsíkot derékon szelő karsztalan ill. sekély karsztú szigetben helyezkedett el. E szigetben fakadnak föl azok a források, amelyek a két község, majd a közeli néhány kicsi telep (Ardócska puszta, Korotnoki malom) vízszükségletét biztosítják. A nagy források (korotnoki) bőven bugyogó *karsztvizek*, a kisebbek pedig vagy közönséges *rétegforrások*, vagy a karsztot borító horpadékok agyagos *málladékából* fakadnak. A források ize a lópák (füves völgyek) mélyén folyik alá, míglen a hirtelen elvakuló lápa végében egy vagy több nyelőkén át a föld alá bukik, a karsztba vész. S itt megszűnik a település is.

A fennsík keleti peremén újra felbukkannak a források *Kisfalu-* és a *Zsedémkúti puszta* között sorban helyezkednek el s — mert a karszt széle itt magasan van — magasan (480—550) fakadnak. A Jóléshi-hegyen lévő *Cserepes akol* és *Csűr szállás* sak pásztor tanyák.

A hatalmas területű fennsíkon (szilicei fennsík ész. fele), melyen 4-5 község számára elegendő termőföld van, *egyetlenegy* alamire való telep sincs, mert nincs rajta elegendő víz. Még egettetésre sem lehet egykönnyen használni, az itató víz hiánya iatt. Legelőt csak a források (kutak) vagy az egyetlen töbörtő Gökérréti tó) közelében találunk. A töbörök, lópák és bércek („bik“-ek) tagolta fennsík erdő és kaszáló. A szilicei széna messze öldön híres.

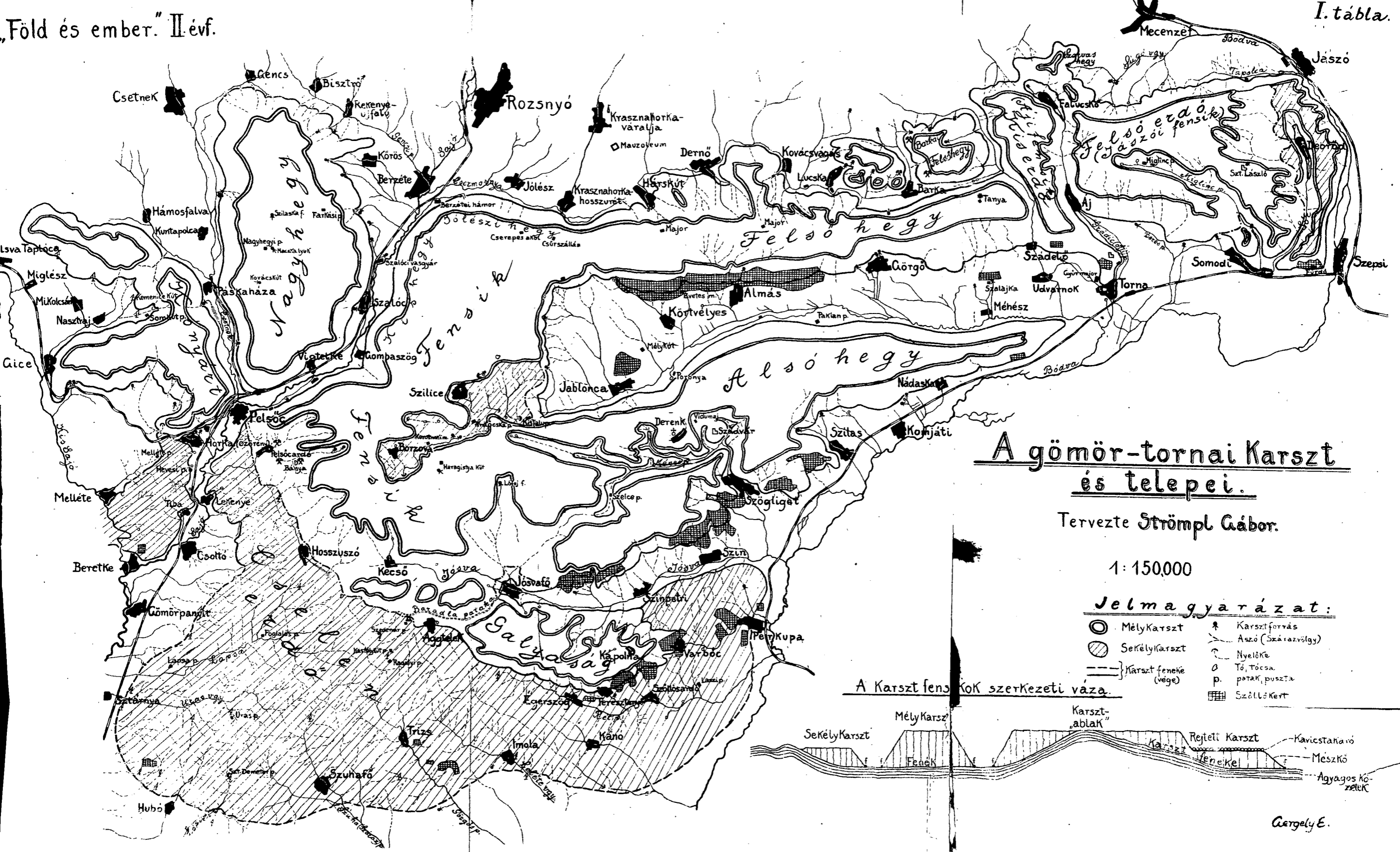
A fennsík másik fele, a szilicei kocsi-úttól délnek eső része, ár nem is olyan tömör karszt. Nem is olyan mély, úgy hogy öbb a *nagyforrása* s vízerei is hosszabbak. — A terület közepén már említett *Borzova* község van; szélről fekszik *Pelsőc-ardó*,

Hosszúszó, Kecő és Aggtelek. A fennsíkhöz csatlakozó Galyaságon közel egymás mellett hat község van: *Égerszög, Teresztenye, Szöllős-ardó, Kápolna, Varbóc és Szin-petri.* Viszont a Cselén erdőnek ugyancsak nagy területén csak néhány major van, a községek (Szuhafő, Trizs, Imola, Kánó) csak lenn a völgyek mélyén vannak. A terpedt hátság tetején egyetlen község sincs, holott dél felé a völgyek mentén szinte egymást érik a községek.

E községek elhelyezkedése — a már említett Borzovától eltekintve — különböző. A fennsík déli peremén, hol több a felfakadó nagy forrás, sorakozik Pelsőc-ardó, Hosszúszó és Aggtelek. Voltaképpen *benne* vannak a karsztban, mert a Cselén erdő rejtett karsztja és a fennsík érintkezésénél helyezkednek el. Ilyen a helyzete a Galyaságon Teresztenye és Varbóc községnek is. Kecő helyét a felette fakadó nagyforrás, ill. a karsztba vágódó patak szabja meg. A galyasági Kápolna fekvése Kecőével egyezik, míg Égerszög és Szöllős-ardó helye a Galyaság és a hátsági rejtett karszt közé vágódott völgyben van.

A fennsíki karszt és a cselén-erdei rejtett karszt *telepítő hatása* szinte feltűnő. Amíg a fennsík mély karsztja víztelenségével szinte elriasztja a települést, addig a *sekélykarsztok* szinte magukhoz vonzzák a telepeket. Vonzzák, de magukba nem engedik. A községek csak a karsztok szélén, ezek *lábainál* helyezkedhetnek el. A karsztok lábát pedig a felszínre bukkanó karsztfenék, ill. a sorokba verődő nagy források jelzik. Így vonzza magához a fennsík a délre néző pereméhez tapadó falufüzért Pelsőc-ardótól—Varbóciig. A cselénerdei falufüzér (Szuhafőtől—Kánóig) ugyancsak karszt, de rejtett karszt lábánál húzódik.

A *Nagyhegy* mély karsztján csak két telep van, a *Nagyhegyi* és a *Tarkási-pusztá*. Egyik sem mezőgazdasági major, hanem kerülőház és pásztor tanya. Itató víz sehol a pompás réteket, leelőket rejtegető hatalmas fennsíkon. Mindössze három helyt találtam vizet, ezekhez is vezető vezérelt. A Kovács kút és a Szilaskai forrás az agyagos málladék felfakadó vize, a Macskalyukban pedig csak csöpögő víz van kicsi barlangban, ehhez is csak hasmánt mászva juthatunk hozzá. A Nagyhegyen több a tej, mint az ivóvíz, mert csordák legelnek tetején, de a csordát megítatni már a hegy tövében 400 m.-rel *mélyebben* (!) szokták. Napjában egyszer, mert a *bőharmatos* fű is oltja a legelésző barom szomját. — Vízben a Nagyhegy a legszegényebb, viszont legelői a fennsíkéval vetekednek. Pelsőc városa már vízemelőt is tervezett, régen meg

A gömör-tornai karszt és telepei.

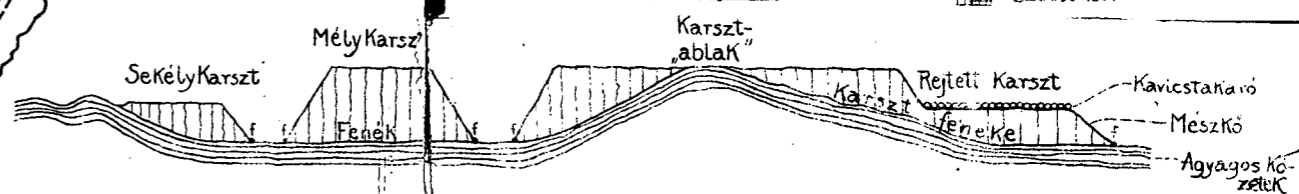
Tervezte Strömpl Gábor.

1:150,000

Jelmagyarázat:

- Mélykarszt
- ◐ Székelykarszt
- Karszt feneke (vége)
- ⊕ Karsztforrás
- ~ Ásító (Szárzölgy)
- ∩ Nyelőke
- Tó, tócsa
- p. patak, puszta
- ▨ Szőlőkert

A karszt fensők szerkezeti váza.

a Csengőlyuk zombolyában (kútszerű sziklaüreg) kutattak víz után. Le is ereszkedtek közel 100 m mélységre, de vizet nem találtak. Érthető. A karszt mélysége ehelyt mintegy 400—500 m.

Az átellenes *Könyárt* már csak kicsi karszt. Az egykori összertartozó fennsíknak csak romjai vannak meg, ezt is bércekre agolta a délről belemarkoló felszíni vízfolyások munkája. Magas fennsíkján semmi telep sincs, tövében csak néhány pusztá van. A Cselén erdővel egymagas *alacsony karszt szélén* azonban már falvak helyezkednek el: *Horka* (Özörény), *Tiba*, *Melléte*, *Gíce*, *Nasztraj* (Gömörnánás), *Mikolcsán* és *Miglészpataka*. A karsztban itt sincs község, pedig termőföld 250—300 m magasságig van.

A Szilicei-fennsík keleti folytatásaiban ugyancsak mostohák vízrajzi viszonyok.

Derenk község karszt „ablak”-ban fekszik, akárcsak Szilice és Szorova. Ablakban van *Szelce pusztá* is, de patakja lefele haladtában forrad. Ilyen az időszakosan bugyogó Lófej-forrás patakja, majd Ménes-völgy felső vizere is. — Az Alsóhegy hosszúra nyúlt magas karsztján is csak egy forrása van magasan (500 m) a fennsík élén: a komjáti Törökkút. Viszont feneketlennek tapasztalható, félelmetes szádú zomboly itt akad legtöbb.

A *Felsőhegy* is ugyanilyen, itt is csak a karszt mélyen fekvő árnál fakadnak fel a vizek. A fennsíkon magán csak gyérvízű források vannak. Ezek közelében vannak a fennsíki puszták is. A fennsík magas fekvése és nehezen megközelíthető volta miatt jobb településekre különben sem alkalmas.

A barkai *Felsőhegy* sekély és magas fekvésű karsztján a források magasan fakadnak és a fennsík magas teteje településre nem alkalmas. — Az *Áji fennsíkon* sehol sincs víz. *Ájfalucska* magános rutén szigete, ha magasan is (664 m), de már völgyben fekszik. A *Felső erdő* — ill. a *Jászlói fennsík* — karsztja ugyancsak hatalmas kiterjedésű, akkora, mint a Nagyhegy, de félig-meddig már feldarabolt karszt, amellet felszíne k. felé erősen lejt. Belsejét csak a Miglinc-patak szeli. Ennek völgyében van *Miglinc-pusztá* és egy erdőörlak. A depródi Sór mentén alacsony s félig-meddig rejtett karszt van. Rajt völgyben, nagy forrásnál *Debrőd* falu.

Az említett községek karsztunk *belső telepei*, amennyiben mindegyike benne fekszik a karszt területében. Feltűnően kevés község, akkora hatalmas kiterjedésű *termékeny* területen. Gyér elosztásukat azonban a nélkülözhetetlen ivóvíz előbukkanása, ill. a mély karsztok terjedelme megmagyarázza.

A belső telepek ritkaságával szemben a *külső*, helyesebben a *szélső telepek gyakorisága* tűnik fel.

Szélső fekvésű telepekkel már a fenntebb sorakoztatott telepeknél is találkozunk, de ezek peremi fekvése csak látszólagos. Az alacsony és a magas karszt találkozásánál fekvő községek (Hosszuszó, Aggtelek sőt még Égerszög és Szöllős-ardó is) *benne* vannak a karsztban, csupán a magas karszt területéből esnek ki.

Igazi *karsztalji* (szélső, peremi) helyük van azonban azoknak a községeknek, amelyek a *karsztok tövén* fakadó *nagy-források* mellett fekszenek. Ilyen telep több is van területünkön. Ilyen a a Kónyárt táján: *Melléte, Özörény* (Horka), *Miglész*; a Nagy-hegy körül: *Vigtelke, Szalóc*; a Fennsík körül: *Gombaszög, a berzétei hámor, Hárskut*, a körtvélyesi *Evetesmalom, Jósvafő*; az Alsóhegy, körül a jabloncai *Poronya, Nádaska*; a Felsőhegy déli tövében *Almás, Görgő* és a *Szalajka-kocsma*, az északon *Kovácsvágás* és *Lucska*. Sőt *Szád-udvarnok* és *Torna* is nagyforrás köré települt, valamint a *Somodí fürdő* is.

Az ugyancsak a karsztalján, de már nem forrás, hanem patak vagy folyó mentén fekvő községek karszti kapcsolata csak közvetett. A szélesebb völgyfenéken már talajvíz is van s a telep nem kénytelen egy ponthoz ragaszkodni. Ilyen a *legtöbb* falu karsztunk körül. Ezek telephelyében azonban már semmi különösebb karszti vonás sincs, ha csupán a víznek felépítő tényezőjét tekintjük. Van azonban karsztunknak a vízen kívül más telepítő ereje is: a *termőföldes mál*.

Mál: a hegy napsütötte déli oldala, melyen ha bőven van termőföld karsztunk területén, *szőlőskertnek* való. A mészke máladéka pedig kitűnő termőföld. Szántani nehéz, kapálni könnyebb, kertművelésre alkalmas. Hogy pedig karsztunkban a szőlőskertek a legrégebbek, a málokon szőlőt művelnek. Csak a málokon, mert itt van a szőlőművelés *északi határa*. Északra tőle, Rozsnyó fölött, már magas (1000—1200 m) hegyek vannak, ezeknek leáramló hideg levegője lehetetlenné teszi a bortermeletést. A karszt fennsíkjaira azonban a hideg levegő nem ereszkedik le, mert északon mély völgyelés (Csermosnya) és a rozsnyói mélyedés gyűjti össze a nehezebb és hidegebb levegőt, amelyet a fennsíkok magas peremű lejtői (itt *závor*-nak mondják) nem engednek fel a fennsíkok tetejére. A málok e helyen védettek s minthogy földjük jó, keresett szőlőhelyek.

A málok telepítő hatását a déli fekvésű községek nagy száma

igazolja. Szőlőt termelnek a Torna-víz mentén fekvő községek *Körtvélyestől*. — „Méhészt“ kivéve — *Somodúg*. Sok a szőlő *Szinpetri*, *Szin* és *Szilas* határában, míg *Komjátin* és *Nádoskán*, mert málain a termőföld kevesebb, azelőtt csak diót termeltek. A Galyaság mészköves málain is sok a szőlős kert. Ahol azonban kavics fedi a rejtett karszt mészkövét, a szőlők elmaradnak. Aggtelek és Gice egykori szölleit már csak a helynevek őrzik.

A többi völgyi község már csak annyiban karszti telep, hogy a karsztok közén a *széles talpu* völgy, noha meredek hegyoldalak fogják közre, *több* helyet és jó termőföldet biztosít a telepeknek. A művelhető földet csupán a gyakori vizenyős helyek szűkítik, de ezeken meg kitűnő széna terem.

Van aztán még néhány *bánya-telep* is karsztunkban (Pelsőcárdó) ill. szélén (Dernő, Barka, Kovács-vágás), de ezek közül csak Kovácsvágásnak van köze *karszthoz*, amennyiben karsztforrás mellé települt.

A mondottak nyomán a gömör-tornai karszt telepei nagyjában két csoportba oszthatók. Több az olyan telep, amelyek helyét, a *karszt* sajátos *vízrendszere* szabja meg, kisebb az a csoport, amelyik a *málok* termékeny *földjének* közelébe települt. A nagyobb csoportban több a változat. A karsztalji nagy-források mellé helyezkedett egész sereg község; sok község van a karsztot szelő széles fenekű völgyekben is. A karszt alját övező telepfüzérek mellett viszont feltűnő a telepek ritka volta. Már az alacsony karsztra támaszkodó magas karsztok tövén (Debrőd, Aggtelek) is kevesebb a falu, még kevesebb azonban a karsztok belsejében (Szilice, Derenk), míg a fennsíkok területén — néhány pásztor-tanyát és erdőöri lakot kivéve — egyáltalán nincs település.

A fennsíkok falutlan volta, az itteni karszt mélységében, ill. az ennek nyomán támadt *víztelenségben* rejlik, mert különben a megélhetés egyéb feltételei (termőföld, meleg, eső, növényzet) mind megvannak. A fennsíkok lakatlansága szinte kéri a környezetet, a fennsíkalja lakottsága mellett. Tömören összeálló karsztjai, noha megközelítésük nem nehéz, szinte a sziklahavasok szívósságával állnak ellent az emberi térfoglalásnak. Még a legelésző barmot is csak 1—2 órai járásnyira hajthatják a fennsíkok belsejébe.

Strömpl Gábor.